

Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool

Dialog privaatse ja avaliku elu vahel

Inimese ja keskkonna suhete peegeldus pärimuses

Elektrooniline konverents
Täienduskoolituskursus

**18.02. – 18.05. 2002
Tartu 2002**

Tiiu Jaago, Mare Kõiva (koost.)
Lehti Pilt, Liisa Vesik (e-konverents)
Kairika Kärсна, Kristi Salve (tõlketoimetajad)
Andres Kuperjanov (küljendus)

Trükise valmimine on seotud Eesti Teadusfondi grantidega nr 3576 ja 5117.
E-konverents ja täienduskoolitus on seotud sihtfinantseeritavate teadusteemadega “Argikultuuri protsessid ajaloolises ja kaasaegses perspektiivis” TFLAJ0531 ning “Eesti ja sugulasrahvaste folkloor: zanrid, struktuur, tüpoloogia, historiograafia” 0050332s98.

ISBN 9985-867-12-2

© Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikool
autorid

Sisukord

Tööjuhend	5
1. teema. Inimene ja koduloom 13.03.2002.	7
Marika Mikkor (Tartu). Minu merisigade elust	9
Henni Ilomäki (Helsingi). Loomad rahva meeles ja rahvaluule keeles	13
2. teema. Inimene ja emotsioonid 20.03.2002.	19
Emmanuel Habimana & Line Massé (Kanada). Kadeduse avaldumise vormid ja isiksusehäired	21
Ene Vainik (Tallinn). "Kuumaverelised" eestlased. Eestlaste rahvalikust emotsioonikategooriast	29
3. teema. Ränne ja lootused 27.03.2002.	43
Aivar Jürgenson (Tallinn). Siber – metsik ja kodune. Siberi-eestlaste loodustunnetusest	45
Brigitte Bönisch-Brednich (Göttingen-Wellington). Migratsioon ja jutustus	57
4. teema. Sillad inimeste ja maailmade vahel 10.04.2002.	64
Maili Vabrit (Tartu). Sünnipäev – endale ja teistele, korduv ja kordumatu	66
Argo Moor (Tartu). Surmateadlikkus: kas juhitud protsess või tarumeeriv kogemus?	74
5. teema. Inimene ja kodu 17.04.2002.	86
Tiiu Jaago (Tartu). Kodu mõiste muutumisi 20. sajandil	88
Liina Rootalu (Peterburi). Peterburi eestlaste mõtteid kodust	99

Traditsiooniliselt seostub kultuur konkreetse paigaga. Kui räägime eesti kultuurist, siis mõtleme enamasti Eestis juuri ajavat kultuuri. Kultuur eeldab keskkonda ja kuigi põhimõtteliselt võib selleks olla ka tehis- ehk virtuaalne keskkond, pole sõltumatus reaalsest eluruumist enamasti piisavalt suur loomaks mingisse tehismaailma sellest täiesti rippumatut kultuuri. Sest ka maailmu luues on kusagil olemas arhetüübid, olgu pealegi, et mõnel juhul on nende mõju pärast mitmekordset kopeerimist väikeseks kahanenud.

Eesti kultuur seostub niisiis Eestiga. Oluliseks pinnaseks eesti kultuurile on Eestimaa loodus. Ärkamisaegne isamaaluule ülistas kodumaa loodust, täites selle sügava sümbolilise sisuga. Loodus tähistas eestlaste ajaloolist kogemust – loodusobjektid kui ruumi markeerijad, jõed, järved, mäed ja tervikmaastikud kandsid sügavat tähendust, tunnistasid sajanditepikkusest eksisteerimisest konkreetset maa-alal.

Eesti kultuuri sidumine üksnes Eestimaaga oleks aga vale, kuivõrd alates 19. sajandi keskpaigast on eestlasi sattunud ikka ja jälle maailma eri nurkadesse, kus eesti kultuur, kuigi oma ajalooliselt kodumaalt eemal, on ometi võrseid edasi ajanud. Oma põliselt territooriumilt lahkumine ei tähendanud keskkonnast sõltumatuks muutumist: keskkonna alternatiiviks on vaid teine keskkond ning nii nagu emamaa kultuurile Eestimaa, pakkus diasporaa kultuurile materjali ja arenemistingimusi siirdekeskkond. Seejuures oli kohanemisel oluline osa uue kodumaa loodusel.

Järgnevalt keskendume Siberi eestlaste ja nende looduskeskkonna suhte vaatlusele. Huvitume suhetest maastikul toimuvate aktiviteetide ja keskkonnatingimuste vahel. Mitte üksnes eluruum ja sealne tegevus ei iseloomusta suhteid keskkonnaga, vaid ka viis, kuidas on neid keskkondi kirjeldatud ja kujutletud erinevates sotsiaalsetes ja intellektuaalsetes perspektiivides. Üht ja sama maastikku võib kirjeldada erinevalt sõltuvalt kogemustaustast, vajadustest, huvitatusest, andes kirjeldusele esteetilise, majandusliku või näiteks sümbolilise karakteri.

Allikatena olen kasutanud peamiselt Siberi eestlaste enda kirjeldusi, valdavalt Eesti ajakirjanduses avaldatud asunike kirju uutest elupaikadest, kus iseloomustatakse või hinnatakse Siberi loodusolusid. Huvitavat materjali Siberi eestlaste loodustunnetusest pakub Sangaste mõisniku krahv Friedrich von Bergi kirjavahetus oma endiste talupoegade ja mõisateenistujatega, kes olid asunud Siberisse ning sealt oma endisele isandale kohalike olude kohta teateid saatsid. Krahv, kes on kuulsaks saanud oma taimeteaduslike harrastuste poolest (nn rukkikrahv), huvitus kauge kandi loodusest ja palus väljarännanud talupoegadel selle kohta teateid saata, kuni selleni, et Siberisse siirdunud talle sealsete taimede seemneid saadaksid (vt Pirsko 1994: 90). Siberi eestlaste suhet kodupaiga looduskeskkonda valgustavad minu viimastel aastatel sealsete eestlastega tehtud intervjuud.

LÄHTETINGIMUSED

Kuni 19. sajandi keskpaigani ei olnud eesti talupojal võimalust saada maaomanikuks. Kui see uute talurahvaseaduste kehtima hakkamise järel võimalikuks sai, muutus oma maa prestiiži sümboliks. *Maa* omandas mitu erinevat tähendust: 1) pinna, mida haritakse, 2) materiaalse eksistentsi allikas, 3) identiteeti pakkuv kodumaa. Kui tollane ajakirjandus, mis avaliku arvamuse kajastajana üldjuhul väljarändamist ja väljarändajaid kritiseeris ning eestlaste väljarännu sihtpaiku ironiliselt tituleeris,¹ osatas neid, kelle meelest nagu *kasvaks Siberis kuld puus ja tallaks jalg hõbedas* (Olevik 1900 nr 24), siis omajagu oli selles tõttki: välja rännati suhtelises teadmatuses, ainsaks saatjaks

lootus leida võõrsil paremaid tingimusi. Väljarännupalavikust haaratud inimesed kujutasid väljarännupiirkonda ülepaisutatud värvides. Kullamaa, õnnemaa jt olid sümbolid, millele väljarändajad andsid konkreetne sisu. Maa oli sümbol ja põlluharijast eestlasele tähendas kulla- või õnnemaa esmajoonel viljakandvat põllumaad. Ebareaalsed ja läbimõtlematud utoopiad, mis kujutlusega kaugel asuvast oma maast kaasnesid ning just sealseid looduslikke olusid kirkastes värvides kujutasid, kuulusid asja juurde. Väljarändamisperioodi ajalehed maalivad iroonilise ja hüpertrofeeriva pildi väljarännumaadest, nii nagu jutt rahva seas liikuvat ja vilja kandvat.

Ajakirjanduslik näide Kaukaasia kohta, mis oli samuti ihaldatud väljarännumaaks: *Maa on täis viinamarju. Mööda läinud aastal olnud neid nii rohkesti kasunud, et kõik maa maha pudenenud marju täis olla, sest et korjajaid ja sööjaid ei ole olnud, ja nüüd neist maha pudenenud ja maas halvaks läinud marjadest haisedagi maa! Metsas kasvavad nii suured marjad kui panged. Ühed õunapuu sarnased puud kasvavad niisuguseid õunu küljes, kui pöidlad, ise pehmed kui pess ja magusad kui mesi. Riis kasvab sääil ilma hinnata! Mis meil sääil siis viga?! Maa on soe, ei ole suurt riidet tarvis, muud kui süü ja maga riideta halli taeva all, paksu puu vilus! Mine viinapuu alla, õlle-klaasike taskus ja pitsita marju, sirr, sirr – kallis märjukene klaasis. Suu jookseb vett selle päale mõeldes! Kui pää sooja päevaga siis uimaseks saab, üks roni siis teise paksu puu alla vilusse* (Eesti Postimees 1885, nr 10). Jannseni tuntud vaenulikkus väljarändamise suhtes oli varmas selliseid pilapilte sünnitama, kuid ühes asjas oli tal kindlasti õigus: kodumaalt lahkuva talupoja peamine siht oli pragmaatilisel majanduslik. Uue asupaiga plusse ja miinuseid vaagides peeti silmas kõhu täitmise võimalust.

Kui Kaukaasia, Volgamaa ja Siberi puhul paelus väljarändajaid viljakas maa, siis näiteks Kaug-Itta siirduvate randlaste silme ees terendusid rikkalikud kalaveed: *Kollanemeri on kullast kollane, ja kalad on kõik kaldas. Muudkui võtke aga vallatunnistus, et ussi oskate õnge otsa panna. Kalu on Kollases-meres kõigesuguseid ja nii paksult, et püüa kasvõi kotiga. Samas kirjeldatakse irooniliselt Kaug-Itta krunte välja valima saabunud maakuulajate reaktsioone, mida nad hiljem kodumaal edasi jutustanud: Oh seda imet: kilud tindid, heeringad, siiad, vimmad, ketakala, paks ja magus, haikalad, valaskalad ja palju, palju muid, et süda, mis sa veel ihaldad! Ja vähjad, sada korda suuremad, kui vanast Raudna jões üks vähk ütelda kohe nagu sarja-põhi, ja sajarahaline* (Postimees 1904, nr 98). Paradiis on igatsuste siht ja see paik, kuhu suubuvad kõik soovid. Virulane kirjutab ilkuvalt sellest, kuidas need, kellel kodumaal kuri naine on, loodavad väljarännumaal saada uue, noore, rikka, ilusa ja tugeva, sellise, kes kolme naise eest tööd teeb (Virulane 1885, nr 17).

Selliseid hüpertroofseid kirjeldusi ei imenud ajakirjanikud sulest välja. Oma osa paradiislike piltide kujunemisse andsid varem väljarännanud asunikud, kes oma kirjades uue asumaa olusid sageli tegelikkusest positiivsemas valguses näitasid. Inimlikult on mõistetav puudustkannatavate inimeste esmane reaktsioon, kui uuele asumaale jõudnult puututakse kokku millegi ihaldatavaga. Leiab aset positiivse võimendamine ning negatiivse suhtes jäädakse neutraalseks või tähelepanematuks. Nii oli Kaukaasias, kus vaimustuti lopsakast taimestikust ega pööratud tähelepanu harjumatuks õhu- niiskusele, nii oli Lääne-Siberis, kus oldi õnnelikud viljaka mustmulla üle ega pandud mikski tuuliseid ja poriseid sügiseid ning külmi lumerohkeid talvesid, nii oli Kaug-Idas, kus meeli erutasid rikkalikud kalavarud, kuid märkamata jäi viljakasvatuseks sobimatu kliima.

Siin ilmneb ka väljarännu üks olulistest mõjufaktoritest: tegemist on protsessiga, mille käigus peab vahetuma kodumaa. Kodumaa fenomen on täidetud positiivse sisuga, kodumaa on objekt, mille puhul paradiisimotiiv on olulisel kohal. Seetõttu oodatakse uuel kodumaal üksnes neid omadusi, mida peetakse väärtuslikuks, ning välistatakse väärtusetud või kahjulikud. Asunike kirjad kodumaale kandsid endas sageli paradiisimotiive ja need võeti väljarändamispalavikku põdevas Eestis omaks.

Kui utoopilised olid ettekujutused n.-ö Siberi kullamaast, näitavad kaudselt puudulikud geograafilised teadmised väljarännumaadest. Agraarsel kodukesksel talupojal, kes polnud võibolla eluski kodukihelkonnast välja saanud, oli vale ettekujutus vahemaadest. Talupojad, kelle meeli köitsid lood võõrsil ootavatest muinasjutulistest tingimustest, olid valmis jätma kodu ja siirduma tundmatusse. Tundmatusse sõna otseses mõttes, sest teadmised uue asukohamaa oludest olid sageli nullilähedased. Ajalehed kirjutasid, et Siberist teatakse vaid seda, et Kaukasus ta taga seisvat (Olevik 1897, nr 10), Kaukaasiat jällegi arvati algavat kohe Narva taga (Eesti Postimees 1870, nr 21). Üks Ida-Siberisse siirduv väljarändajate rühm, kes siis, kui Pihkva tornid teisel pool Eesti piiri paistma hakkasid, arvanud, et see ongi nende sihtpunkt Irkutsk (Postimees 1904, nr 98). Väljarännuavaldustesse märgiti sihtkohana näiteks lakooniliselt *lõunasse* (RAKA, f. 2054, nim 1, s.-ü 1550, 1).

SIBER JA SIBERI-PILT

Siber ei olnud eestlaste esimene väljarännusuund, kuid oli kindlasti tähtsaim. Venemaa esimese rahvaloenduse (1897) andmeil elas Siberis 4000 eestlast. Kuid siis ei olnud Siberisse väljarändamine veel õiget hoogu sisse saanud. Eesti alalt asus aastatel 1906–1914 Siberisse umbes 9000 inimest. See oli ümberasumislainetest konkurentsituks ulatuslikem. 1924. aasta andmeil oli Siberis 174 eestlaste asustuspunkti.

Mõne sõnaga eestlaste Siberi-pildist 19. sajandi lõpul ja selle kujunemist mõjutanud tegureist. Ettekujutus Siberist, mis oli juba mitu sajandit valitsenud Euroopas ja osalt Venemaalgi, kujundas Siberi-pilti ka Eestis. Kuigi ei usutud enam Jaafeti kannibalistlikke järglasi ega peadeta inimesi, kes söömiseks toidu mütsi alla panid (Slezkine 1993: 1), kaasnesid Siberi-kujutelmaga siiski mitmed stereotüübid. Siberi-pilt hõlmas mitut komponenti, millest peamised olid: 1) looduslik (Siber kui külm, ääretu ja metsik maa); 2) minevik (Siber kui sünge väljasaatmise maa); 3) tulevik (Siber kui suurte võimaluste maa).²

Kui väljarännubuum tõstis teistest palju kõrgemale siinloetletud Siberi-pildi komponentidest viimase, mis ülejäänud kaks kohati varju jättis, hakkasid ajapikku needki taas kõnmesse tulema. Neist komponentidest lähtuvad kujundlikud konstruktsioonid, mis kajastavad asunike hiljem kodumaale saadetud kirjades Siberi-pildi kanoonilisi tahke. Jättes käesolevas kirjutises kõrvale teise ja kolmanda komponendi, keskendume esimesele: Siberi läbitungimatud metsad, käre pakane ja metsikus on kirjades sagedasti esinevad metafoorid, mis rõhutasid asumaa erakordseid tingimusi. Esimesest vaimustusest üle saanud asunike Siberi-pildis omandas karm loodus järjest suurema kaalu.

UUS KODUPAIK ASUNIKE SILME LÄBI

Looduskeskkonna mõju inimesele on peamiselt kahetine, materiaalne ja emotsionaalne. Nende aspektide seotus on selge: majanduslik perspektiiv kui oluline raamistik annab looduse esteetilisele tajumisele oma rakursi. Maastik kui uue asupaiga nähtav kvaliteet oli väljarännusuuna valikul sageli tooniandev. Kodumaa loomine käib ikka sisseõpitud mustrite järgi: uus kodumaa peab olema vana idealiseeritud ja selekteeritud peegelpilt. Harjumuspärased loodusobjektid, maastikud, kliima – need on faktorid, mis said sageli uue elupaiga valikul otsustavaks. Võõral maal otsis silm avanevas maastikus tuttavat, kohtas aga sageli vaid harjumatut.

Võibolla suuremadki kui Siberis olid väljarändajaid Kaukaasias vastu võtavad ootamatused:

Esimesed rändajad otsisivad tasasemat maad ja leidsivad seda sügavas Kodori jõe orus, kus maa vilets on, mille põhi ära uhutud suured ja veikesed jõepõhja kivid ning peal mullaks liiva sarnane must kivi prügi on, sest kõik peenem muld on veega merde voolanud [- -]. Vanemas asupaigas, kus veel juuni kuus 1884 aasta asujatel mingit haigust

tunda ei olnud ja iga üks madala koha peale igatses. Kui ta oma kohta vahetada võis, andis veel mõne rubla kauba pealistgi. Kui ta koht, mis umbes 5–600 jalga kõrguste mägede peal on, sai esialgu põlatud, et kõrge ja mägine oli. Eesti küla Kodori orus jäid nüüd peaaegu kõik haigeks [niiske ja ebatervislik õhk – A. J.], mägede küla, Linda, on nüüd palju lootuse rikkam. [- - -] Kui Eesti tasase maa pojad aga julgeksivad mägede peal elama hakata (Valgus 1885, nr 12).

Kui Kaukaasias otsisid asunikud harjumuspärast lauget maastikku, siis Siberis peljati asuda lagedatesse stepidesse ja eelistati metsasemaid alasid.

Nagu eelnevalt nägime, sisaldas eestlaste Siberi-pildi looduslik komponent mitmeid kujundeid, mida uude elupaika asunud väljarändajad oma igapäevases elus testimas asusid. Esmalt Siberi ekstreemsed kliimaolud, millega asunikel tuli kokku puutuda. *Külm Siberi epiteedina (külm maa* (Postimees 1897, nr 222), *kareda kliimaga maa* (Postimees 1897, nr 223), *kare külm maa* (Olevik 1897, nr 40) leidis rõhutamist asunike kirjades Eestisse. Külmad lumerohked talved on teema, mis harjumuspärast Siberi-pilti kinnitades asunike kirjadele kaalu lisas. Siberi talve lumerohkust kirjeldab Omi asunduse koolmeister Meinhard Mühlenberg: *Hoonete asemel paistavad hirmus suured lumeanged suitsust mustaks tehtud aukudega, mis näitavad, et lumeangede sees hinges elukad hingavad* (Kündja 1884, nr 15).

Kirjutatakse talvistest suurtest tormidest *buranitest*, samuti kuni kümne jala sügavuseni külmunud ja lõhenenud maapinnast: *Praod on teine kord 4–5 tolli laiad ja tuletavad jääpragusid järvedel ja meredel meelde* (Tallinna Teataja 1915, nr 172). Kirjutatakse sellest, et Siberi talv on külmem kui Eestis, *aga ilma rõskuseta* (Elu 1908, nr 129) – võrdlus, mida võib kuulda Eesti asundustes tänapäevalgi.

Siber on külm, aga ta on ka metsik. Klišeed, millega kirjasõnas tähistatakse Siberit, kajastavad Siberi-pildi seda kanoonilist tahku niivõrd, et Siber ja mets kuuluvad sageli lahutamatuks ühte. *Siberi laaned* (Postimees 1900, nr 123) on metafoor ja konkreetse sisuga mõiste, justkui põhjatu auk, mis neelab endasse igaveseks Eestimaa poegi ja tütreid. *Aegade jooksul on õige palju eestlasi mitmesugustel põhjustel kodumaalt, üksikult ja perekondade kaupa, väljarändanud ja Siberi metsades ning rohulaantes asupaika leidnud* (Eesti Päevaleht 1918, nr 8).

Siberi metsa kirjeldatakse: *Puud on sääli nii ühe teise ligi ja nende oksad segamine, et päike läbi ei pääse maad kuivatama, mis paksuste maha pudenenud okstega kaetud on. Sest see tuleb, et taigus hobuse- ega jalateed ei ole. Sinna paksu padrikusse võib talvel ainult tungida, kui risud lumega kaetud on* (Sakala 1894, nr 26). Siberi metsad tundusid asunikele tõelise teise ilmana, inimesele tundmatu ja võõrana: *Siin võib ühes vallas niisugust põlist metsa – taiga – leida, kuhu kellegi jalg pole saanud* (Postimees 1899, nr 144). Siber on paik, kuhu ei ole vist vareski konta kandnud (Sakala 1897, nr 9).

Läbipääsmatud metsad ühelt poolt ja territooriumi mastaapsus teiselt poolt on kujundid, mis on kirjeldustes sageli lahutamatuks kõrvuti, andes Siberi uudsetele oludele topeltiseloostust. Siber on *lõpmata suure metsadega kaetud ja rohke metsloomadega täidetud* [- - -], *põhja poolist osa katavad lõpmata samblasood, tundraks nimetatud* (Sakala 1894, nr 13). Mastaapsust aitavad rõhutada ka teised Siberi looduskoozlused, nagu näiteks *laiad Siberi stepid* (Peterburi Teataja 1911, nr 62). Siberi ääretus annab talle sünge varjundi: *Nii kauvad meie vennad ja õed nagu pilvete taha ja maa alla* (Sakala 1894, nr 13). Harjumatud mõõtmed hajutasid orientiirid, tekitasid kaose – see oli otsekui kosmiline vool, mis ei allunud juhtimisele, nii käsitamatu ja hirmuäratav tundus Siber oma mastaapsuses.

Kui esimestele väljarändajatele võis Siberi suurus mõjuda kõhedusttekitavalt, siis tänapäeval on Siberi mõõtmatust, mida sümboliseerivad maailma suurimad jõgikonnad ja maailma sügavaim järv, pigem uhkust sisendav ja siberlaseks olemist põlistav atribuut. Looduse mastaapsus on Siberi identiteedi üks osa. Sellest jõutakse peagi ka tehiskeskonna mastaapsuseni (vt nt Smith 1977). Mul võttis tükk aega, enne kui sain aru,

miks minu eestlasest võõrustaja Krasnojarskis kutsus kokku sugulased ja sõidutas kauge külalise linnast 40 kilomeetri kaugusel asuvat Divnogorski elektriijaama tammi vaatama. Hiljem sain teada, et tegemist on tammiga, mis valmimise järel oli maailma suurim. Nüüd on vist mõni suuremgi ehitatud, aga aura on jäänud. Mitte et oleks ilus, vaid et on suurim.

Siberi-pildi juurde kuulub lahutamatu osana ka siberlasepilt. Nii nagu Siberi-pildi oluliseks komponendiks on tema metsikus ja suurus, on ka siberlane metsik ja suur. Kirjutati, et *väljarändajate seas halastamata meel ja õelus valitseb* (Sakala 1892, nr 4). *Siberi taiga asujad [on] kõige nelja tuule poolt kokku jooksnud ja kes üksteist ära murravad, et aga ise elama saada* (Postimees 1900, nr 93). Palju kirjutavad uusasunikud varasemate (nn vanade siberlaste) meeletutest joomingutest ja naiste liiderlikkusest – s.t et metsikul maal elavad ka metsikud inimesed.

Vanade stereotüüpide alusel kirjeldasid siberlasi kohati ka eestlased, kellel 1940. aastatel küüditatutena Siberisse sattudes kohalikega kontaktid tekkisid. Kirjeldustes antakse edasi elemente, mis kajastavad siberlasi jõuliste ja robustsetena: *Pererahvas on suured, tugevad, laiade siberlaste lõuapäradega inimesed*. Kuigi üldjuhul ei ole siberlane kogukam keskmisest eurooplasest, on assotsiatsioonid ning stereotüübid need, mis siberlasi justkui looduslike hiidudena paista lasevad.

Siberi eestlased ise on intervjuudes avaldanud veendumust enda suuremast füüsilisest jõust võrdluses teistega – kokkupuude karmide looduslike oludega on justkui kujundanud teistest vastupidavamama ja tugevama inimtüübi. Kliimateooria rahvalikke kajastusi kohtab Siberi eestlaste juures teisigi. Vana-Viru külas Omski oblastis räägiti, et kui Siberi eestlane Eestis külas käis, imestanud perenaine öhtul külalise magama heites, et too polegi karvadega kaetud. Omski oblasti Tsvetnopolje küla eestlane M. (sünd 1951) avaldas veendumust, et Siberi karm kliima on muutnud sealsete eestlaste juuksed tumedamaks.

Kliima on Siberi eestlastele kui mitte muidu, siis vähemalt psühholoogilist mõju avaldanud: kontinentaalse kliimaga harjunud siberlased põhjendavad sageli seda, miks nad Eestis elada ei taha – Eestis olla röske, tervisele kahjulik kliima. Oma veendumusele tuge otsides tuuakse hulgaliselt näiteid inimestest, kes on Siberist Eestisse elama asunud ja mõne aja pärast surnud. Palju on neid, kes Eestisse elama asusid, kuid väidetavalt just kliima sobimatuse tõttu peagi kodupaika tagasi pöördusid.

Nii on siis ring sulgunud: nagu esimestes Eestist Siberisse väljarännanutes tekitasid kõhedust Siberi kontinentaalsed kliimatingimused, pelgavad nende järglased Eestimaa merelist kliimat. Kodupaiga looduskeskkond avaldab indiviidile olulist mõju, mille sügavus ilmneb sageli alles keskkonda vahetades. Kuigi psühholoogilised faktorid mängivad kohanemisel otsustavat osa, avaldavad keskkonnavahetusest tingitud muutused sageli ka füüsilist mõju.

UUE KODUPAIGA LOODUSKIRJELDUSED

Agraarse taustaga eesti väljarändajale oli oluline haritav maa ja nii ei pööranud asunikud oma kirjades kodumaale esialgu looduselamusele erilist tähelepanu. Nii oli kõikjal, kuhu eestlased välja rändasid. Igal pool puututi kokku ebatavalise ja võõraga, loodusega, millist seni polnud nähtud, kuid esteetiline looduselamus, nii nagu see näiteks linlase silme ees kangastub, jäi saamata. Näiteks Kaukaasia, kuhu Eestist juba enne kui Siberisse välja rännati, hämmastas inimesi oma maastiku eripäraga, kuid enamasti saatis reaktsioone ja hinnanguid talupoja pragmaatiline eluhoiak. Näiteks puhub seal tuul mägede vahel väga tugevalt, aga eelkõige puhub see läbi talupoja referentsiraamistiku, s.t puhub nii kõvasti, et *kõik vilja puud aedadest ära lõhub, kes neid omale on istutanud* (Valgus 1885, nr 12).

Looduskirjelduste majanduslik alatoon torkab silma ka Siberi asunike kirjades. Üks esimesi looduskirjeldusi eesti asunike juurest Siberist (Ülem-Suetuki küla

Sajaanide eelmäestikus) kõlab järgmiselt: *Sesamma koht on vägga illus, ja ma on seal vägga väggev. Ilma sönnikuta (sittata) savad innimesed vakka viljast 12 ehk 15 vakka. Metsa on seal ka rohkeste, ni et rahvas puid küllalt saab. Lõuna pool on Altai mägedekoggo nähha, nago tubli vanna mees, kelle pea valgeks läind, agga kelle jallad alles kõvavad. Iggavenne lummi kattab Altai mägede otsaid, agga temma kaldas ning orgude sees on üsna parras nink vägga illus ilm. Melonid ning arbusid, mis Livlandi maal klaside al pallide sees kasvatakse, kasvavad Verhni-Sujetuki kohhal põllo peäl otsego kartovlid* (Tallorahva Postimees 1857, nr 4). Toodud kirjeldus pärineb Irkutski kirikuõpetajalt Kossmannilt ja annab justkui eeskuju hilisematele asunike kirjades ette tulevatele looduskirjeldustele.

Looduskirjelduse agraarset alatooni kohtame ka järgnevas, Siberi oludega tutvumas käinud maakuulaja kirjas. Valitud katkend algab Siberisse-sõidu kirjeldusega:

Kaugemale sõites ja Uralidele lähenedes muutub loodus ikka järk järgult kaunimaks. Kesk mägestikku, Jekaterinburgi ümbruskonnas, oli väga palju lõpmata ilusaid maid ja põldusid näha. Edasi Tsheljabinskini hakkas loodus enam ühetoonilisemaks jääma, kuid põllumaa näitas hää olema. Vilja hunikutega olivad nurmed kui üle külvatud [- -]. Pääle kolme päeva teekonna jõudsimel Kolonia jaama, Tükalinski maak. Tobolski k. Kõig selle tee pääl muud ei ole näha, kui ääretumat rohtlaant, mis väiklaste kase varikutega kui üle külvatud oli. Muud puud pääle kase ja hereda haava kuskil silma ei puutu. Kolonia jaamast maha minnes läksime ligidamasse Eesti külasse, mis säält umbes 1¹/₂ versta kaugel oli. Sää sai kaunis laialt ümber hulgutud. Nüüd, mis säält siis oli! Maa on must kui pigi. Musta mulla kord on 1¹/₂ arssinat paks. Igatpidi ilus rohumaa, millest kõige paremat põldu hõlpsa vaevaga saadakse. Kivikildu kuskilt leida ei ole, ka sauna keresse jaoks ei leidu üht ainumatki kivi. Tarbe korral piab igal pool kivide asemel telliskiva tarvitama, mis siin alati saada on (Meie Kodumaa 1908, nr 1). Maakuulaja ülesanne esitada eelkõige informatsiooni agraarsete olude kohta võõral maal seletab ka kirja majanduslikku orientatsiooni.

Ajakirjanduses avaldatud maastikupildid on enamasti kiretud ja (agraar-)majandusliku alatooniga: *Kus jõed ja järved on, säält on maapind mägilisem ja vilja siginemiseks parem kus paras jagu metsa on, säält on ehitus kerge, rändavad sagedamine vihmahood ja mustmuld ei ole liiga rasvane ega pärast poole kohvijahu sarnane kerge. Kus mere taolised lagedad väljad on, säält ei tule sulle küll mitte niipalju kihulasi [moshka] kallale, aga leiba ja heina kuiva suvega loota ei ole, ehituse- ja küttematerjali piad mitmekümne versta kauguselt otsima. Kus jälle väga suured metsad on, säält on töö raske, kihulasi liiga palju, maa põhi külmetanud, mis vilja mitu aastat järgemööda ära rikub* (Sakala 1901, nr 13).

19. sajandi viimasel kümnendil ja 20. sajandi alguses avaldati Eesti ajakirjanduses hulgaliselt Siberi asunike kirju, milles kajastati eluolu kodumaalt tuhandete kilomeetrite kaugusel. Põgusat käsitlemist leidis ka kohalik loodus. Järgnev katkend pärineb Lõuna-Siberis elava asuniku kirjast: *Mägede ligidal olevates maakohtades leidub ka kiva ja päris kruusa maad. Mägede lõhestikkudes kasvab kohati männa metsa, mille kättesaamine aga kaljuliste ja järskude mäekülgede pärast väga raskendatud ja kohati jälle kauguse pärast kättesaamata on* (Sakala 1910, nr 26).

Looduslikke olusid iseloomustatakse vaid põllumajanduslikust huvivinklist ka Ülem-Bulanka eesti asundusest saadetud kirjas: *Siinse Eesti asutuse seisupaik [- -] on looduse poolest kena maa, viljakandja häid rohumaid on rohkeste, mis põhjusel siis loomade kasvatamine hästi korda läheb* (Olevik 1893, nr 1). Sama kehtib Kaug-Idast saadetud kirja kohta: *Maa on siin mägine, enamasti kõrge, ja järskude mäerindadega, nii et seda loomaga harida paljudes kohtades peaaegu koguni võimata on* (Postimees 1904, nr 38).

Tomski kubermangu Mariinski kreisist saadetud kirjast võib lugeda: *Meie asundusest jookseb jõgi läbi, mis kalade poolest hästi rikas on. Maa on selles kohas mustmulla maa ja annab harimise järele vilja* (Olevik 1903, nr 12).

Kui mujal Siberis oli asunike peamiseks tegevusalaks põlluharimine ja osalt ka karjakasvatus, siis Kaug-Itta siirdunuil kalapüük. Nii annab sealsetele loodusoludele asunike kirjeldustes oma värvingu sageli just kalastuslik huvi. *Meri eesti külade all on kaunis vagane mõrrameri suve ajal; talvel aga jäe alt kangesti konarline ja rüsa vedamiseks kõlbmata* (Postimees 1904, nr 39).

Niisiis suubuvad asunike edastatud looduskirjeldused sujuvalt majanduslike huvide kajastusse, olgu tegemist millise tahes Siberi maakoha ja mis tahes oludega. Loodusesteetilised vinjetid varasema perioodi asunike kirjades peaaegu puuduvad. Talupojale on maastik tööpõld, nagu näiteks käsitöölisele töökoda. Ja töökojalt ei eeldata esmajärjekorras ilu, vaid funktsionaalsust.

Nagu maastike puhul jääb esteetiline elamus tagaplaanile ja esmajoones pööratakse tähelepanu nende majanduslikule kasutamisele, niisamuti on see loodusobjektidega. Neid mainitakse peamiselt vaid seoses majandusliku kasutamise võimalustega. Loodusobjektid on asunike kirjades saagid ja saadused, mida saab tarbida ja millel on hind. *Augusti kuul käiakse mägedes jahil ja pähkliid korjamas pähkke puud maksab praegu 90 kopikut. Loomi on jahi tarvis küllalt. Suuremates metsades asuvad põdrad, metkitsed, karud, hundid, mustad ja punased rebased, sooblid, metshärjad, jänessed ja mitmet seltsi lina* (Sakala 1910, nr 11).

19. sajandi ja 20. sajandi alguse tüüpilise Siberi-pildi lahutamatuks osadeks olid lisaks tohututele mõõtmetele, külmale ja lumerohkusele ka sealsed eriti ohtlikuks peetud kiskjad ja putukad, kuid nende inimvaenulikkus avaldub eelkõige seoses inimeste agraarse tegevusega: *Metsades ja rohulaantes on karud ja hundid nende [Siberi elanike] verivaenlased*, mida kinnitatakse faktiga, et ühes külas murdnud karud suve jooksul 40 hobust maha. Kirjutatakse metsadest, mis *hunte ja karusid kubinal täis*, ja sellest, kuidas hundid ja karud külates ringi luusivad (Rahva Päevaleht 1909, nr 27). Metsloomade rohkus ning mõju igapäevaelule häiris asunikke ning nii on mõistetav teema sagedus kodumaale saadetud kirjades. On teada fakt, et Siberis nimetati Pritajopõnõi küla ümber Lindaks, lootuses et Kalevipoja ema nimi peletab hunte ja karusid eemale (Maamägi 1980: 13).

Siberi suurte kiskjate mainimine asunike kirjades annab samas tunnistust nende sümbolitähendusest. Nii nagu Siberi külm, metsad ja mõõtmatud avarused olid Siberi sümboliteks ning seetõttu kirjades rõhutatud, olid seda ka sealsed kiskjad. Karud ja hundid on jäänud Siberi sümboliks suuresti ka tänapäeval. Kõikvõimalikud lood kohtumistest nendega on Siberi eestlaste juturepertuaari üks lemmikteemasid. Eriti just karu, kelle visiite küladesse või karupoegade kojutoomisi sagedasti meenutatakse. Küti võimekust näitab lastud karude hulk. Karu sümbolitähendus ilmneb ka faktis, et siberlane nimetab end meeleldi *Siberi karuks*.

Siberi lahutamatuks kaasnähteks on ka sealne putukarohkus, mis on nuhtluseks nii inimestele kui ka loomadele. *Palju piavad ka elajad parmude, porilaste, sääskede ja mitmesuguste kihulaste käes piina kannatama. Neid on nii rängaste ja paksult, et sagedaste elajate kaitsemiseks ööd otsa karjamaal ja öitsel suitsu piab tegema ja inimesed oma nägu võrgu või looriga piavad katma* (Sakala 1897, nr 9). Sääskede (*moskid, moskitod*) rohkusega põhjendasid asunikud kirjades näiteks Siberi lehmade vähest piimaandi (Postimees 1910, nr 293). Putukate peletamiseks süüdati eluhoonete lähedal sõnnikukuhilad, mis jäid kuudeks suitsema. Kaitseks sääskede eest kanti näovörke ja määrati õrnemad kehaosad tõrvaga (Kündja 1891, nr 3; Postimees 1899, nr 145; Olevik 1900, nr 24; Vabadus 1907, nr 28; Rahva Päevaleht 1909, nr 147; Sakala 1911, nr 152). Kui väljarändamisliikumise juurde kuulus ka tagasiränd, s.t kõik asumaale saabunud ei kohanenud uute oludega ja pöördusid pärast mõningast katsetamist koju tagasi, siis ühe põhjusena nimetati just sääski.

Nagu karud ja hundid, nii kuuluvad tänapäevaste Siberi eestlaste juturepertuaari ebameeldivusi põhjustavad sääsed. Sõnnikukuhjad suitsevad külade servades nüüdki, läbi ei saa ka näovörkudeta. Virukülas räägiti kuueaastasest tüdrukust, kes metsas

marjul olles ära eksis. Kui otsijad ta leidsid, olnud sääsed jõudnud tekitada tüdrukule nii suure verekaotuse, et laps sellesse suri. Samasugune surm tabavat vahel ka kariloomi.

Esimestele asunikele tegid muret laialt levinud põllukahjurid, kes vanal kodumaal nii tundmatud, et neid omakeelse nimetusega nimetadagi ei osatud: *On ka aastaid, millal väga suurt vaeva nii ütelda "kobõlkad" teevad. Need on rohuritsikate moodi elukad – sarantsa – mis mitmel aastal edasi suudavad elutseda. Näituseks tegivad nad 1901 ja 1902 a. lõunapoolse Siberimaa paljaks. Kõik vili väljadel, hein aasadel, isegi puulehed metsades, langesivad nende röövikute saagiks* (Eestlane 1906, nr 21).

Venemaal asuvast Baltiskaja külast kirjutab Mart Uhke oma endisele härrale, Sangaste krahvile Friedrich von Bergile: *Ja teadustan et meije maal tanavu se son mööda läinud suvel jälle isiäranes vilja äpartus oli nagu siin lagetel maal tihti juhtub, siin olid mineval suil 1887 a niisugused maa sees elavad loomad mis suure rotti suurused om ja siin nimetetas neid suslikud, ja neid oli nii otsatu palju et nad meije viljad nii ära söid just parajal kasu ajal, et meije väga vähe oleme leiba saanud* (cit Pirsko 1994: 88).

20. sajandi esimese kümnendi lõpu asunike kirjades kohtab juba ka loodus-elamusi, s.t tähelepanu pööramist nendelegi nähtustele, mis otseselt talupoja igapäevast töötegemist ei puuduta. Peamiselt oli neis juttu Siberi looduse värviküllusest ja lille-rohkusest. Loodusesteetilised pildid Siberi eesti asundustest olid sageli rõõmsa alatooniga ja rõhutasid paikkonna ilu. *Mai ja juuni kuudel on siin kõik kohad kui lille meri* (Sakala 1910, nr 27). Jenisseiski kubermangust Kanski kreisist kirjutatakse: *Maakoht on siin küll tõesti väga ilus iseäranis mai ja juuni kuudel on loodus nii tore, et selle taolist Eestimaal lilleaias ega mõisa triipuseski leida ei ole. Mitmed sajad sordid roosisi, pujengisi ja lillesi õitsevad igal pool, mis tuule puhumisel nagu õite meri hällib ja lainetab. Mäed on iseäranis oma seedripuu metsadega toredad on aga ka ilma metsata, paljaid, valge kivi mägesi, mis kaugele kui lumemäed silma paistavad* (Sakala 1910, nr 11).

Leidub aga ka teistsuguse emotsionaalse alatooniga looduskirjeldusi, nagu näiteks järgnev tekstilõik ühest Omi asundusest saabunud kirjast: *Loodus Omi asunduses on kehv ja ühetaoline. Ei siin ole neid metsasid, ei lillesid, ei ka metsloomi ega lindusid, mis meil Eestis nii harilikud. Metsade ilu on siin väikesed kasesalgad, mille sekka ka mõni harv haab on juhtunud. Madalamatel kohtadel, kus vihmavesi maa sisse ei valgu, on ka paju rägastikka mõnes kohas leida. Ilu- ja viljapuid on rohuedadesse püütud istutada, kuid ilma tagajärjeta – kõik kuivavad ära. Seesama lugu on ka lilledega. Kullerkupp, võilill, hiirehernes, ja külmalill on siin seesamasugune nagu Eestiski. Peale nende on veel kaks-kolm jämeda ja kareda lehtedega lille – ja see on kõik Siberi Barabinski rohulaane lillevara* (Tallinna Teataja 1915, nr 172).

Selles kirjas väärivad rõhutamist kaks momenti. Negatiivselt hinnatud loodus ühelt poolt ning võrdlused Eestiga teiselt poolt annavad tunnistust kohanematuses uute looduslike tingimustega. Eesti kultuuriline mõju oli asunike esimesel põlvkonnal suur, uue asupaiga hindamise mõõdupuuks oli vana kodumaa. Oldi valmis omaks tunnistama uusi keskkonnatingimusi, kuid sisimas tunti end ikkagi võõrana. Uue asupaiga loodus muutus omaseks pika aja jooksul. Ilmselt väljarändajate esimesele põlvkonnale see päris omaseks ei saanudki. Omaks suutsid selle tunnistada alles need, kes seal sündisid ja veetsid lapsepõlve.

Sageli on just lapsepõlv see raamistik, mida läbides tekivad inimesel eelistused asjade ja paikade suhtes. Subjekt võtab ümbritsevast keskkonnast vastu signaale, millele reageeritakse vastavalt kultuuris omandatule. Erinevad signaalid läbivad raamistiku, mille on kujundanud eelnevad vahetud ja kaudsed kogemused.

Üks Siberi eestlane, kes pärit Ülem-Bulanka külast, aga nüüd elab Minussinski linnas, avas intervjuus tähendusrikkalt kodupaiga looduskeskkonna ajalise mõõtme

(tõlge vene keelest): *Mul pole Pulanis midagi teha. Mis ma seal peale hakkan? Aga need mäed, veed, kus ujusin, jäävad. See paarkümmend kilomeetrit [s.t kodupaiga raadius]. Rodina – see on koduküla, seal, kus kasvasin, kus sündisin. See jõgi, mis on minu kodukohas, on kodune (rodnaja), seal ma ujusin lapsena. Rodina ne natsionalnaja, rodina vra•djonnaja.*

Kodupaika aitavad mõtestada loodusobjektid. Lokaalsetel entiteetidel, nii looduslikel kui ka kultuurmaastikel (põllud, heinamaad jne) on taust: järv on eelkõige suplemis- ja kalastamisjärv, mets marja- ja seenemets, niidud seostuvad lapsepõlise karjaskäimisega. Loodusobjektid mälestuste ja laiemas perspektiivis kogu asustusloos säilitajatena omandavad sümboli mõõtme ning moodustavad üheskoos oma koduse territooriumi.

Kuigi meeled pakuvad inimestele ümbritseva tajumiseks ühesuguseid võimalusi, on see, mida kogetakse, siiski erinev. Erinevus tuleneb erinevast kultuuritaustast, milles oma osa mängib kahtlemata harjumuspärase, oma keskkonna mõju. Aja jooksul muutuvad uue keskkonna entiteedid üha aktsepteeritavamaks ning kui ühes siin esitatud kirjalõigus kurtis Omi asunduse elanik Siberi looduse üksluisust, mida vaid *väikesed kasesalgad* mingil määral ilmestavad, siis järgnevate põlvkondade silmis saab kohalik loodusestetika kodupaiga sümboli väärtuse. Siberis sündinud eestlaste põlvkond peab omaseks oma kodupaiga looduskeskkonda. Lemmikpuuks nimetatakse kõige sagedamini kaske. See pole juhuslik: arvukad kasesalud asunduste ümber, eriti Lääne-Siberi lausksmaal, moodustavad suurema osa sealsetest puistutest ning assotsieeruvad kodupaigaga kõige enam.

Omski oblasti Orlovka külas rääkis üks seal 1938. aastal sündinud naine, kuidas ta oma sõjaväelasest mehega aastaid Burjaatias elas. Võõras keskkond, võõrad inimesed, aga naise jutus omandasid sümboli tähenduse just puud. Värvikalt kirjeldas ta aastaid hiljem, kuidas ta võõristust tekitavates Burjaatia okaspuumetsades ringi luusides märkas kord tavalist kaske. Meeleliigutus, mis teda tookord valdas, oli teesklematu jutustadeski: *Berjozka moja milaja!* Kaht kätt kokku lüües meenutas ta hingevärinat, mis valdas teda kodust tuhandete kilomeetrite kaugusel tuttavlikku puud silmates.

METSA MAJANDUSLIK KASUTAMINE

Kohanemine uudsete loodustingimustega oli esimestele asunikele eluliselt vajalik ja toimus kõige muu kõrval ka looduskooslustega harjudes. Samal ajal muutis inimtegevus oluliselt ka loodust. Paljudes asunike kirjades (näit Olevik 1897, nr 33) ning hilisemas Siberi eestlaste pärimuses on lood sellest, kuidas esimeste asunike saabudes oli tulevase asunduse maa-ala kaetud metsaga. Metsad kuulusid asunduste juurde, kuid olid asunike vahel jagamata, moodustades kogukonna valduse. Inimene asus keskkonda oma soovidele vastavalt ümber kujundama.

Ümbertegemine on inimlik, kultuurne tegevus ja annab inimesele identiteedi. Maastik on oluline allikas inimese kuuluvuse määratlemisel. Metsikust ümbrusest inimkeskkonna loomine on justkui kaosest korra väljatahumine – nii saab ümbrus tähenduse ja muutub eluruumiks. Looduslikust maastikust sai aja jooksul kultuurmaastik ka Siberi eesti asundustes. Seal, kus kord mühasid metsad, voogavad nüüd haljendavad viljapõllud – umbes selliseid klišeesisid kohtab sageli 19. sajandi viimasel veerandil ning 20. sajandi alguskümnendil Siberi asunike ja Siberit külastanud reisimeeste kirjades.

Looduse ümberkujundamisel oli sageli ka varjukülgi. Puude piiramatut raiumine oli metsade taandumise põhjuseks. Kevadine kulupõletamine, mis oli üldine ja sissejuurdunud tava, mõne teate järgi koguni vallavalitsuse käsk (Sakala 1894, nr 27), hävitas palju metsa, eriti noori puid, kuid talupoja pragmaatiline mõtteviis leidis sellelegi õigustuse: kulupõletamine peletab eemale metsloomi ja madusid ning põletatud maad on lihtsam harida (Sakala 1894, nr 27; Pealinna Teataja 1915, nr 203).

Ökoloogilise mõtteviisi juurutamine on tänapäeva inimesele kaheldamatult mõju avaldanud, nii et järgnev "esteetika" võib võõristust tekitada, loodust anastavale agraar-kolonistile oli see aga üsna iseloomulik: *Üsna tore on see õhtul näha, kui metsad mägede otsas tuhandest kohast põlevad, tuluke ühest kohast ära kustub, teisest jälle hakkab* (Sakala 1894). Nii et kui oleme eelnevalt konstateerinud loodusesteetika vähesust Siberi eestlaste kirjades, siis ei saanud olla põhjuseks ilumeele puudumine: esteetiline elamus, mida pakkus metsapõleng, on selle ilmeka tunnistus. Leidub küll ka hukkamõistvaid kirju, milles kurdetakse metsade taandumist säästmatu looduskasutuse tagajärjel. Kirjutati, et noort metsa on vaid neis paigus, kuhu tuli ligi ei pääse. Metsapõlengud kestnud mitu päeva, kuni esimene vihm need kustutas (Sakala 1894, nr 29).

Kulupõletamist, mis on toimunud kogu selle aja, mil eestlased on Siberis elanud, põhjendatakse erinevalt. Kui varastes asunikukirjades põhjendati seda põllutööde hõlbustamise, metsloomade ja madude peletamise või hoopis aletegemisega (Sakala 1894, nr 29), siis tänapäeval argumenteeritakse mastaapset kulupõletamist teisiti. Mõned aastad tagasi Jaapani kokkuostjate initsiatiivil alustatud sõnajalgade varumine (jaapanlased kasutavad sõnajalgu toiduks, nende eeskujul on hakatud sõnajalgadest salateid jm valmistama ka Venemaal) on andnud Siberi elanikele uue tuluallika. Hulgitu käiakse kevaditi noori sõnajalavõrseid korjamas. Kulupõletamist õigustatakse sellega, et põletatud maalt on kergem tärganud sõnajalgu korjata.

Kuigi kulupõletamine on aset leidnud kevadest kevadesse paljude põlvkondade jooksul, arvas üks informant sellest järgmiselt:

Küsitaja: *Aga mispärast nad põletavad?*

Informant: *No vot! Nendel huvi vaadata! Mõni läheb põletab sellepärast, [et] põletab heinamaad kuskilt äärt, et tuleb puhtamaks, et kus on juba kasvand nõnnamoodi. No nüüd on kogu mets... Lasevad põlema, siis... Noor mets ja kõik põleb ära. Ei hooli enam keegi. Noored, noored, noored. Ega vana ikke seda ei tee, aga need noored panevad aga põlema. Nendel huvi vaadata.*

Säästmatult käidi metsaga ümber tökativalmistamisel, mis oli Siberi asunike üheks tulusamaks sissetulekuallikaks. Lugematu hulk kaski kooriti paljaks ning jäeti tüved metsa kuivama. *Oh neid kaski, mida siis mõrtsuka moodi hävitati*, meenutab üks Omi elanik asunduse algusaegu (Olevik 1897, nr 33).

Asunike kirjades on juttu ka küttepuude säästmatust varumisest. Metsast viiakse välja vaid kõrgelt raiutud tüved, ülejäänud aga jäetakse mädanema (Olevik 1894, nr 23). *Keegi ei arva, tarvis seda [metsa] hoida olevat, igaks katsub raiuda, nii palju kui jõuab* (Postimees 1899, nr 159).

Eriti ulatuslikuks muutus metsa raiumine paigus, kus oli võimalik puitu transportida ja turustada, näiteks suurte jõgede ääres. 1899. aastal kuulutati aga kogu mets riigi omandiks ning võeti vastu seadused metsade kaitseks, ametisse pandi metsavahid ja metsaraieks pidi edaspidi taotlema luba (Sakala 1899, nr 4; Postimees 1899, nr 159; Uus Aeg 1901, nr 9). Omi asundusest saabunud sõnumis kirjeldati asunike reaktsiooni metsade riigistamise teatele järgnevalt: kui metsa nagunii riigile läheb, pole teda mõtet enam hoida – kolme nädala jooksul veetud ööd ja päevad metsast puid välja. Terveid puid koju ei toodud, üksnes kahe sülla pikkused jämedad tüved, ülejäänud jäetud metsa mädanema (Postimees 1899, nr 159).

Kulupõletamine, puude müügiks ja kütteks raiumine külade lähedalt ja tökativalmistamine viis selleni, et metsapiir küladest üha kaugemale nihkus, nii et hilisemal ajal ehituspuidki sageli kümnete kilomeetrite kauguselt tooma pidi. Asunike omavoliline metsakasutus oli tõsine probleem, mida riigivõimul tuli hakata piirama. 19. sajandi lõpul pandi ametisse metsavahid.

Tänapäeva Siberi eestlaste silmis on Siberi looduse üheks tähtsamaks omaduseks tema puhtus. Siberi taigat tema vete, kalade ja muuga peetakse puhtaks tänu asustuse

hõredusele. Ühe informandi hinnangul võlgneb ka kohalik viin oma parema maitse kohaliku vee puhtusele.

Teiseks kohaliku looduse väärtuseks siberi eestlaste silmis on loodusvarad.

Neft on kõik siin seeveris, gaasid ja kõik on siin ja. Kullad ja kivisööed ja – kõik on siin Siberis, kõik. Rauarudad ja. Kõik on siin sees.

Tuntakse teatavat uhkust kohalike loodusrikkuste üle, mis vastanduses teiste, vaesemate Venemaa piirkondadega tekitab uhkust: *Aga seda... tsvetnoi rauda pole kuskil kui siin Krasnojarski kraisis. Venemaal, seal Rassisjas teda pole kuskil rohkem.*

Samas suhtutakse valuliselt näiteks kohalikkude loodust saastavasse alumiiniumitehasesse. Maavarade kaevandamises nähakse ohtu keskkonnale: *Siin nad lõhuvad neid mägesid, veavad sinna seda kuradi värki kõik: rudaad ja tsvetnoi... tina, oolovat ja... Kõik, mis siin on. Tinad ja need vased ja alumiinid ja rauarudad ja.*

Tänapäeva Siberi eestlase loodusesteeetika on kodupaiga esteetika. Sealse looduse ilust räägitakse kui kodupaiga ilust. Üsna sageli toimub see peegelmehhanismi abil: kirjeldatakse seda, kuidas võõrad on kohaliku looduse ilu kiitnud. Teiste suu läbi väärtuste rõhutamine tundub veenvam kui omaenda hinnangute jagamine.

Eriti ilmneb Siberi looduse esteetiliste väärtuste rõhutamine nende juttudes, kes elavad sealsest kodupaigast eemal, näiteks Eestis. Konkreetseid paigad – ka mitte-looduslikud (külad jne) assotsieeruvad keskkonnaga, aastaaegade, looduse meelelise tajumisega. Tugev nostalgiline värv, mis saadab kodupaigast eemal elavaid Siberi eestlasi, võõruse üle eelkõige just loodusobjektid ja maastikud.

1984. aastast alates Eestis elav endine Ülem-Bulanka küla asukas: *See võttis küllaltki palju aega, enne kui ma selle [Eesti] loodusega harjuks ja teedega ja asfaldiga ja... See oli utoopiline asi, et... See ei ole nii kerge! A mina olin noor [- - -]. Kui mul oleks loodus... siin sellise leidnud, nagu ütleme... natukene sarnaneks selle Siberi loodusega, ma arvan, et ma oleks kergemini sisse elanud. Aga no see ei olnud! Siis mul oli väga raske elada sisse.*

Sama informandi jutust ei vastandu üksnes Siberi ja Eestimaa loodus, vaid ka koduküla ja paarikümne kilomeetri kaugusel asuva teise eesti küla looduskeskkond: *Mul võibolla tundub, et ma olen Pulanis sündinud – Pulanis ikka on loodus ilusam kui seal Suetukis. [- - -] Isegi see udu, kui hakkab sealt tulema mägedest... No see mul väga meeldib. Sa lähed nagu piima sisse – või ma ei oskagi öelda, see on nii fantastiliselt tore ja ilus ja... Ja need lillekesed, kuidas nad seal kasvavad ja isegi minu arust need koerad hauguvad ka teisiti. Koera haukumine on ka teistsugune. Ja mäed! A maasikad, mis seal on!*

Ka pärast tosinat Eestis veedetud aastat ei ole endine siberlane Eesti loodusega kohanenud: *Ma ütlesin sulle kohe, et mulle siin [Eestis] ei meeldi loodus. Mulle ei istu ta. Ta istub mulle nagu loodus... nagu loodus istub. Aga hingele ta mul ei paku midagi.*

Sama informant ütles ka, et Siberisse tõmbab teda eelkõige sealne loodus.

Eriti just võõrsil elava siberlase silmis saab kodupaiga loodus kõrgendatud väärtuse. Loodus sümboliseerib intiimseid sotsiaalkultuurilisi sidemeid ja annab kodupaigale mälestustes ebamaise värvingu. Mitte lihtsalt geograafiline paik, vaid subjektiivne ruum, millesse on kätketud mineviku kogemused: maastik koos mägede ja orgude, metsade, ilmastikunähtuste ja veekogudega. Kuigi objektiivsete nähtustega markeeritud, on looduskeskkond tegelikult subjektiivne pingeväli, millele annab mõtte elu jooksul punutud tajuraamistik, mis häälestab konkreetse keskkonna suhtes. Kui saja aasta tagused looduskirjeldused asunike kirjades on kirjeldused võõrast paigast, millest huvitatakse eelkõige majanduslikust aspektist, siis aja jooksul on looduskirjeldustesse lisandunud esteetiliselt ning familiaarset värvi. Tänapäeva Siberi eestlase looduskirjeldused on kodupaiga kirjeldused ja annavad tunnistust lokaalsest Siberi identiteedist.

Kasutatud kirjandus

Maamägi, Viktor 1980. *Uut elu ehitamas. Eesti vähemusrahvus NSV Liidus (1918–1940)*. Tallinn.

Pirsko, Priit 1994. Sangastest Samaarasse ja Siberisse. – Kübar, Harri *et al.* *Bergid ja Sangaste. Lehekülgi Sangaste kihelkonna ajaloost*. Tartu.

Slezkine, Yuri 1993b. Siberia as History. – Galya Diment, Yuri Slezkine (ed.). *Between Heaven and Hell. The Myth of Siberia in Russian Culture*. New York, pp. 1–6.

Smith, H. 1977. *The Russians*.

Viited

¹ Väljaränumaid nimetati irooniliselt *õnnemaaks* (Olevik 1885, nr 18; Olevik 1885, nr 28; Meelejahutaja 1885, nr 17; Virulane 1885, nr 14; *mee ja piima maaks, viina- ja viigimarja maaks* (Tallinna Sõber 1885, nr 8); *kullamaaks* (Perno Postimees 1884, nr 39; Eesti Postimees 1869, nr 9); *kuulsaks maaks* (Tallinna Sõber 1885, nr 11); *maaks, kus piima ja mett jookseb* (Tallinna Sõber 1885, nr 25; Kündja 1885, nr 27/28); *õnnistatud maaks* (Perno Postimees 1884, nr 37; Perno Postimees 1884, nr 39).

² Ka Vana Maaailma Ameerika-pilt maalis silme ette sealmail ootavad võimalused, mis avanevat neile, kes ei pelga ränka tööd.